

УДК 336.5 DOI:
JEL Classification: E62, H50, H53, H57

10.37332/2309-1533.2022.1.24

Валігура Т.В.,
аспірантка кафедри податків та фіскальної політики,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль*

СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ ВИДАТКІВ ДЕРЖАВИ В РЕГУЛЮВАННІ РОЗПОДІЛУ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ

Valihura T.V.,
*postgraduate student at the department of
taxes and fiscal policy,
West Ukrainian National University, Ternopil*

ESSENCE AND ROLE OF STATE EXPENDITURES IN REGULATING THE DISTRIBUTION OF THE POPULATION'S INCOME

Постановка проблеми. Фіскальне регулювання розподілу доходів населення здійснюється за допомогою різноманітного інструментарію: податків, державних видатків та закупівель, трансфертних платежів, державного боргу. Домінування того чи іншого інструменту і виявлення його ефективності залежить від соціально-економічного становища суспільства в певному періоді. За умов економічного зростання більшою ефективністю у регулюванні розподілу доходів населення відзначаються податки. Диференціація ставок податків та запровадження прогресії в оподаткуванні доходів забезпечує їх рівномірніший розподіл серед населення. Натомість, в періоди економічного спаду більшу ефективність показують видатки держави. Зокрема, це стосується підтримки мінімального рівня доходів населення, гарантованого державою, шляхом виплати державних допомог та інших соціальних трансфертів.

Україна уже понад десять років переживає системну соціально-економічну кризу, викликану наслідками світової фінансової кризи 2008–2009 рр., кризи, спричиненої пандемією COVID-19 та війною з Російською Федерацією. В такій ситуації саме видатки держави мають виступати одним із стабілізуючих факторів фінансового забезпечення населення та регулювання розподілу його доходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Моніторинг наукових вчень різних економічних шкіл дає підстави стверджувати, що проблематиці державних видатків приділено значно менше уваги, ніж податкам. Так, основоположник класичної економіки А. Сміт визначив основні напрями державних видатків, до яких відніс: видатки на оборону, судочинство, утримання громадських установ та оплату громадських робіт, утримання закладів освіти, підтримка діяльності правителя [1]. Видатний англійський економіст Д. Рікардо у своєму вченні практично взагалі не досліджував видатки держави [2]. Цю позицію відомий представник італійської фінансової науки Ф. Нітті пояснив тим, що багато економістів не приділяють уваги питанням державних видатків через те, що видатки, на їхню думку, мають цікавити політиків, а не науковців [3]. Такий підхід вчений справедливо вважав помилковим. Досліджуючи теоретичні основи формування бюджетних видатків, Б. Малиняк доходить висновку про те, що економісти все більше уваги почали приділяти витрачанням бюджетних ресурсів з середини XIX ст. Зростання уваги до цієї проблематики призвело до того, що наприкінці XIX ст. питання бюджетних видатків виходить на чільне місце в дослідженнях бюджету та державних фінансів [4, с. 85-86].

Теоретичні основи функціонування видатків в системі інструментів державного регулювання заклали представники світової фінансової науки: Р. Армі, Р. Барро, У. Баумоль, А. Брехт, У. Боуен, А. Вагнер, Дж. Вайсман, В. Нісканен, А. Пікок, Р. Рана, К. Сала-і-Мартін та ін. З числа вітчизняних науковців, які досліджували проблематику державних видатків та їх роль у подоланні нерівності за доходами населення, необхідно виділити: І. Боярко, О. Дейнеку, В. Дем'янишина, Н. Дехтяр, Т. Єфименко, О. Кириленко, А. Крисоватого, А. Луцика, Б. Малиняка, В. Опаріна, Я. Сарнецьку, В. Федосова, С. Юрія та ін.

Віддаючи належне здобуткам перелічених науковців, підкреслюємо важливість подальших досліджень окресленої царини. Це зумовлено посиленням нерівності доходів та багатства в суспільстві на тлі кризових явищ в економіці України. В такій ситуації актуалізується потреба наукового обґрунтування ролі видатків в регулюванні асиметрії розподілу доходів і багатства в суспільстві.

* Науковий керівник: Луцик А.І. – канд. екон. наук, доцент.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення теоретичних підходів до визначення сутності, класифікації і складу видатків держави та обґрунтування їх ролі й механізму в регулюванні розподілу доходів населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою дослідження механізмів впливу видатків держави на розподіл доходів населення необхідно проаналізувати їх суть та види. Відповідно до Бюджетного кодексу України, видатки бюджету – це кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом. До видатків бюджету не належать: погашення боргу; надання кредитів з бюджету; розміщення бюджетних коштів на депозитах; придбання цінних паперів; повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування [5]. Разом із цим, у Бюджетному кодексі України ми знаходимо визначення поняття «витрати бюджету», до яких віднесено видатки бюджету, надання кредитів з бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів [5]. Таким чином, відповідно до законодавчої логіки, витрати бюджету є ширшим поняттям, ніж видатки. Натомість, розвиваючи економічну логіку дослідження, С. Юрій та В. Федосов стверджують, що термін «видатки» використовується для найменування тих розподільних відносин, які пов'язані з використанням централізованого грошового фонду держави. Вони здійснюються на стадії розподілу ВВП, характеризуються одностороннім рухом грошових коштів і не обмінюються на відповідні еквіваленти. На відміну від видатків бюджету, витрати здійснюються відповідними суб'єктами на стадії обміну, характеризуються двостороннім рухом вартостей, тобто обмінюються на необхідний еквівалент вартості товарів чи послуг. Отже, видатки бюджету за певних умов перетворюються на витрати (виплата зарплати, оплата вартості товарно-матеріальних цінностей, комунальних послуг тощо). Однак окремі видатки можуть не набувати форм витрат, а виділені бюджетні кошти продовжуватимуть свій рух (виплата стипендій, соціальних допомог, погашення позик тощо) [6, с. 184].

Водночас, поряд із централізованим фондом грошових ресурсів держави (бюджетом) існують державні цільові фонди та децентралізовані фонди грошових ресурсів, з яких теж здійснюються державні видатки. Тому, погоджуючись із наведеним вище розумінням терміну «видатки бюджету», ми вважаємо, що видатки держави є ширшим поняттям, ніж видатки та витрати бюджету. І. Боярко, аналізуючи сутність категорії «державні видатки», виділяє три наукових підходи її визначення: «як систему грошових відносин, систему фінансових відносин та сукупність грошових коштів» [7, с. 7]. Так, автор доходить висновку, що державні видатки: «це система фінансових відносин з приводу розподілу, перерозподілу та використання фондів грошових ресурсів держави з метою здійснення покладених на неї соціально-економічних функцій» [7, с. 8]. Ми погоджуємося із наведеним розумінням сутності державних видатків. Разом із цим, зауважуємо, що до числа соціально-економічних функцій держави належить забезпечення економічного зростання та підтримання соціальних стандартів і добробуту населення на високому рівні, що безпосередньо пов'язано зі зниженням нерівності розподілу доходів у суспільстві.

Аналіз сутності державних видатків як інструмента фіскальної політики спонукає здійснити розмежування між ними та поняттями державних закупівель і державних трансфертів. Що стосується державних закупівель, то їх однозначно потрібно розглядати з позиції різновиду державних, а конкретніше – бюджетних видатків. Їх суть полягає в спрямуванні бюджетних коштів на закупівлю товарів та послуг, необхідних для функціонування державних та місцевих органів влади і населення. Державні закупівлі – це потужний механізм стимулювання сукупного попиту та, відповідно, стимулювання виробництва й економічного зростання. Таким чином, державні закупівлі мають важливе значення у процесах розподілу корпоративного прибутку. Так, участь того чи іншого суб'єкта господарювання у виконанні договорів по державних закупівлях забезпечує для нього ринок збуту, тим самим створює позаринковий попит, а, відповідно, й збільшує прибуток.

Трансфертні платежі передбачають передачу коштів на безоплатній і безповоротній основі від одного суб'єкта фінансових відносин – іншому. Як зазначає А. Крисоватий та А. Луцик, «трансфертні платежі функціонують як податки, але в протилежному напрямку» [8, с. 110]. Якщо мова йде про державні трансфертні платежі, то їх варто поділяти на міжбюджетні та соціальні трансферти. Як одні, так і інші можуть виступати потужним інструментом регулювання розподілу доходів у суспільстві. Міжбюджетними трансфертами, відповідно до Бюджетного кодексу України, є кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого [5]. Натомість соціальні трансферти за своїм змістом є системою грошових або натуральних виплат населенню, не пов'язаних з його участю у господарській діяльності в даний час або в минулому [9, с. 2]. До них відносяться: пенсії, допомоги, стипендії, дотації, виплати по соціальному забезпеченню інших видів, безкоштовні послуги, що складають частину сукупних доходів громадян. За економічним змістом соціальні трансферти є не чим іншим як видатками держави. Натомість міжбюджетні трансферти надходять не безпосередньо до кінцевих споживачів державних послуг, а передаються із бюджету в бюджет для вирівнювання фінансової спроможності місцевих органів влади.

Розглядаючи роль трансфертних платежів у процесах розподілу доходів в суспільстві, необхідно відмітити їх призначення щодо міжтериторіального вирівнювання доходів та видатків держави.

Механізм такого вирівнювання побудований на фінансовій спроможності окремих місцевих громад у фінансуванні видатків. У випадку недостатності фінансових ресурсів, місцеві бюджети можуть отримувати базові дотації чи субвенції. А у випадку наявності надлишку коштів, відносно показника податкоспроможності території, з відповідного місцевого бюджету до державного спрямовується реверсна дотація. Такий підхід дає можливість забезпечити території з низьким рівнем податкоспроможності фінансовими ресурсами для здійснення першочергових видатків і тим самим сприяє зниженню асиметрій у розподілі доходів і багатства в межах території країни.

Регулююча роль видатків залежить від їх виду і спрямування. Для аналізу цього питання необхідно звернутися до класифікації видатків. Стаття 10 Бюджетного кодексу України виділяє програмну, відомчу, функціональну та економічну класифікацію видатків бюджету [5]. У науковій літературі в основі класифікації видатків бюджету можна зустріти різні ознаки: роль у виробництві ВВП, роль у відтворюючих процесах, суспільне призначення, рівні бюджетної системи, рівні повноважень, функціональне призначення, відомче призначення, цільове призначення, програмне призначення, форми фінансування [6, с. 188]. Не вдаючись у детальний аналіз усіх наведених ознак класифікації, зауважимо, що з позиції завдань нашого дослідження, науковий інтерес складають класифікації за роллю у виробництві ВВП, відтворювальних процесах та за суспільним призначенням. Зокрема, за роллю у виробництві ВВП видатки бюджетів поділяють на дві групи: 1) видатки, які спрямовані на розвиток виробничої сфери; 2) видатки, які забезпечують функціонування та розвиток сфери суспільних послуг. До останніх можна віднести видатки на освіту, охорону здоров'я, культуру, соціальне забезпечення, оборону, управління тощо. Тобто більшість із цих видатків безпосередньо спрямовуються на підтримку доходів населення. За роллю у відтворювальних процесах бюджетні видатки поділяються на поточні та капітальні. Більшою мірою доходи населення визначають поточні видатки. А за суспільним призначенням видатки поділяють на: видатки на економіку, видатки на соціальні заходи, видатки на оборону та видатки на управління [6, с. 189]. Виходячи із цієї класифікаційної ознаки, безпосередній вплив на доходи населення мають видатки на соціальні заходи. Відповідно для зниження нерівності у доходах населення, використовуючи видатки держави, потрібно більшою мірою стимулювати видатки, які безпосередньо збільшують доходи населення, тобто видатки, які забезпечують функціонування та розвиток сфери суспільних послуг, поточні видатки та видатки на соціальні заходи із представлених вище класифікацій.

Проте навіть за згаданими вище класифікаційними ознаками не вдається чітко структурувати видатки на ті, які безпосередньо сприяють збільшенню доходів незаможних верств населення, та інші видатки. Тому ми пропонуємо застосовувати ще одну класифікаційну ознаку видатків – спосіб впливу на фінансовий стан населення. За цією ознакою видатки доцільно класифікувати на ті, які безпосередньо покращують фінансовий стан населення, та ті, які покращують фінансовий стан населення через відтворювальні процеси. Ми вважаємо, що введення такої класифікаційної ознаки є актуальним не тільки з позиції нашого наукового дослідження, а й доцільне в умовах розвитку фінансової науки загалом. Як уже зазначалося, однією із функцій держави є забезпечення добробуту населення. Тому саме вплив видатків на фінансовий стан населення часто є предметом наукових досліджень, що підкреслює доцільність застосування такої класифікаційної ознаки.

Деталізуючи склад видатків, які безпосередньо впливають на фінансовий стан населення, зауважимо, що до них належать соціальні трансферти, виплата заробітної плати працівникам бюджетних установ та організацій та інші видатки, які надходять безпосередньо із бюджету населенню. Усі інші видатки, які спрямовуються на функціонування виробничої та невиробничої сфер, ми відносимо до видатків, які впливають на фінансовий стан населення через відтворювальні процеси.

На рис. 1 представлено механізм впливу видатків держави на покращення фінансового стану населення.

Із представленого рис. 1 видно, що видатки, які безпосередньо впливають на фінансовий стан населення, покращують його у момент здійснення відповідних виплат. Натомість видатки, які впливають на фінансовий стан населення через відтворювальні процеси, покликані стимулювати економічне зростання. Останнє, своєю чергою, позитивно впливає на зайнятість населення, сприяє зниженню інфляції, зростанню заробітних плат, пенсій та інших соціальних стандартів. А такі позитивні процеси в економіці є запорукою покращення фінансового стану населення. Зауважимо, що механізм впливу видатків на зниження нерівності у доходах населення має будуватись таким чином, аби підвищувати доходи населення із низьким рівнем останніх. Це забезпечить зростання добробуту незаможних верств населення. Натомість податки покликані знижувати рівень доходів багатого населення.

Рис. 1. Механізм впливу видатків держави на покращення фінансового стану населення

Джерело: складено автором

Висновки з проведеного дослідження. Підводячи підсумки дослідження, ми доходимо до таких найважливіших висновків:

1. За економічною сутністю «видатки бюджету» є ширшим поняттям, ніж «витрати бюджету», оскільки вони, за умов обміну на необхідний еквівалент вартості, можуть перетворюватися на витрати.

2. Державні закупівлі та соціальні трансферти є різновидом державних витрат. Адже суть державних закупівель полягає у спрямуванні бюджетних коштів на закупівлю товарів та послуг, необхідних для функціонування державних та місцевих органів влади і населення. Натомість, соціальні трансферти за своїм змістом є системою грошових або натуральних виплат населенню, не пов'язаних з його участю у господарській діяльності в даний час або в минулому.

3. Відповідно до способу впливу на фінансовий стан населення видатки доцільно класифікувати на ті, які безпосередньо покращують фінансовий стан населення, та ті, які покращують фінансовий стан населення через відтворювальні процеси.

Література

1. Сміт А. Багатство народів. Дослідження про природу та причини добробуту націй. Київ : Наш формат, 2018. 722 с.
2. Рикардо Д. Сочинения. Москва : Госполитиздат, 1941. Т. 1: Начала политической экономии и налогообложения. 288 с.
3. Нитти Ф. Основные начала финансовой науки / пер. с итал. И. Шрейдера ; под ред. и с дополн. А. Свирщавского. Москва : Изд-во М. и С. Сабашниковых, 1904. 624 с.
4. Малиняк Б. С. Теоретичні основи формування бюджетних видатків. *Світ фінансів*. 2016. № 4(49). С. 83-94.
5. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 20.02.2022).
6. Фінанси : підручник. / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. 2-ге вид. переробл. і доповн. Київ : Знання, 2012. 687 с.
7. Боярко І. М., Дехтяр Н. А., Дейнека О. В. Державні видатки в економіці країни : монографія. Суми : Сумське видавництво ПВКП «Корпункт», 2013. 109 с.
8. Крисоватий А. І., Луцик А. І. Податки і фіскальна політика : навчальний посібник. Тернопіль, 2003. 312 с.
9. Прокопій Д. А. Соціальні трансферти як чинники вирівнювання добробуту населення України : аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень. 2017. URL:

<https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/socialni-transferti-yak-chinniki-virivnyuvannya-dobrotu>
(дата звернення: 20.02.2022).

References

1. Smith, A. (2018), *Bahatstvo narodiv. Doslidzhennia pro pryrodu ta prychny dobrobutu natsii* [Wealth of nations. An Inquiry into the Nature and Causes of the Welfare of Nations], Nash format, Kyiv, Ukraine, 722 p.
2. Ricardo, D. (1941), *Sochineniia* [Works], T. 1. *Nachala politicheskoy ekonomii i nalogooblozheniia* [Vol. 1. Principles of political economy and taxation], Gospolizdat, Moscow, USSR, 288 p.
3. Nitti, F. (1904), *Osnovnye nachala finansovoy nauki* [Basic principles of financial science], Translated by I. Shreyder, Izd-vo M. i S. Sabashnikovykh, Moscow, Russia, 624 p.
4. Malyniak, B.S. (2016), "Theoretical foundations of budget expenditure formation", *Svit finansiv*, no. 4(49), pp. 83-94.
5. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), *Biudzhetni kodeks Ukrainy* [Budget Code of Ukraine], Zakon Ukrainy dated 08.07.2010 no. 2456-VI, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (access date February 20, 2022).
6. Yurii, S.I. and Fedosov V.M. (Eds.) (2012), *Finansy* [Finance], 2nd ed., Znannia, Kyiv, Ukraine, 687 p.
7. Boiarko, I.M., Dekhtiar, N.A. and Deineka, O.V. (2013), *Derzhavni vydatky v ekonomitsi krainy* [State expenditures in the economy of the country], monograph, Sumske vydavnytstvo PVKP «Korpunkt», Sumy, Ukraine, 109 p.
8. Krysovatyi, A.I. and Lutsyk, A.I. (2003), *Podatky i fiskalna polityka* [Taxes and fiscal policy], tutorial, Ternopil, Ukraine, 312 p.
9. Prokopii, D.A. (2017), *Sotsialni transferty yak chynnyky vyrivniuvannya dobrobutu naselennia Ukrainy : analitychna zapyska* [Social transfers as factors in equalizing the welfare of the population of Ukraine : analytical note], Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen, available at: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/socialni-transferti-yak-chinniki-virivnyuvannya-dobrotu> (access date February 20, 2022).